Kur'ân Işığında Aklın Gücü ve Sınırı

Abdülbaki GÜNEŞ*

1.1 - AKIL KELİMESİNİN FİLOLOJİK TAHLİLİ

Arapça " عقل " kelimesi, üç harfli ikinci babtan عَقَلَ يَعْقِلُ fiilinin masdarıdır. Çoğulu "عقول" dur.[1] *Cehl*,[2] *cunûn, humk*[3] ve *sefeh*în[4] zıddı olan bu kelime Arap dilinde genel olarak şu anlamlara gelmektedir: Hayvanın ayağına vurulan bağ, köstek, sığınak, diyet; üstün gelmek, yükselmek, menetmek, maddeden soyutlanmış cevher, her şeyin en iyisi; anlama ve bilme yeteneği, bilgi, iyiyi ve kötüyü ayıran güç, iş konusunda dayanıklı olmak, insanın kendisiyle diğer hayvanlardan ayrıldığı nitelik, zeka; nefs-i natıka, ruh, idrak yeteneği, rey ve fikir.[5]

Yukarıda bazı manalarını sunduğumuz "a-k-l" kökünün türevleri ve değişik şekillerdeki kullanımları, yüz civarında farklı anlama gelmektedir.[6] Bu kelime grubunun geldiği birtakım manalar birbirinden farklı gibi görünüyorlarsa da onları aynı kelime grubu içinde bir araya getiren bazı faktörler vardır. Zira her kelimenin başlangıçta yansıttığı ilk ve asıl medlûlü demek olan bir temel anlamı vardır.[7] Başka bir ifadeyle, temel anlam, bir ses bileşiminin dinleyen ya da okuyana aktardığı kesin ve dolaysız anlamdır.[8] Sonradan bu temel anlamla arasındaki yakınlık ve ilgiden dolayı "yan anlam" diye isimlendirilen kimi yeni kavramlar aynı kelime veya aynı kelime grubundan başka bir kelimeyle ifâde edilir duruma gelebilmektedir.[9] İşte bir kelime ile ifâde ettiği olgular arasındaki ilgiyi tesbit etmek için söz konusu kelimenin temel anlamını bulmak gerekir.

Araştırmamız neticesinde *akıl* kelimesinin temel anlamının "tutmak/hapsetmek",[10] bu kökten türeyen kelimelerin isim oldukları olgular arasındaki ilginin de bu yönde olduğunu tesbit ettik. Örneğin عَقَلَ kelimesinin temel anlamı *tutmak, hapsetmek* olduğu gibi, isim olduğu şey de sahibinin yanlış ve tehlikeli şeylere girmesini engeller ve hapseder.[11] Kale عِصن'e, içindekileri dışa karşı koruduğu için " عَقَلَ "[12] ve " مَعْقِل "[13] denmektedir. Akıllı kişi (العاقل), kendi nefsini tutup onu arzu ve isteklerinden geri çevirene denir.[14] İşte örneklerde de açıkça görüldüğü üzere عقل ve türevlerinin isim oldukları olgularla temel anlamları olan *tutmak* ve *hapsetmek* arasında bir bağ vardır.

---

* Yrd.Doç.Dr., Yüzüncü Yıl Üni.İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1 İsmail b. Hammad el - Cevheri, **es - Sıhah Tacu'l - Luga ve Sıhahu'l - Arabiyye,** thk. Ahmed Abdulgafur Attar, Daru'l - İlm Beyrut, 1984, 3. baskı, V, 1769; ibn Manzur, **Lisanu'l - Arab,** talik, Ali Şirî, Daru İhya-i't - Türasi'l - Arabî, Beyrut, 1992, IX, 326.

2 Ebu Bekr b. Muhammed b. Hasan b. Düreyd, **Cemheretu'l - Luga** thk. -tkd. Remzi Münir ba'lebekki, Dari'l- İlm Beyrut, 1987, II, 939; Muhammed Hüseyin et- Tabatabaî, **el-Mizan fi Tefsiri'l - Kur'ân,** Kum, trs., II, 247.

3 el-Haris b. Esed el-Muhasibî, *"Kitabu Maiyeti'l-Akli ve Ma'nahu"*, **el-Aklu ve Fahmu'l - Kur'ân,** tkd. -thk. Hüseyin el-Kuvvetli, II. baskı, Daru'l-Fikr, 1978, s. 202; et-Tabatabaî, **el-Mizan,** II, 247.

4 et-Tabatabaî, **el-Mizan,** Ii, 247.

5 Bkz. el- Muhasibî, **Maiyetü'l-Akl,** s. 204-210; er-Ragıb el-İsfahânî, **Müfredatu Elfazi'l - Kur'ân,** thk. Safvan Adnan Davûdî, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1992, s. 578; Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, **Esasu'l-Belâga,** Daru't - Tenviri'l-Arabî, Beyrut, 1984 4. baskı, s. 309-310; Ali b. Muhammed Seyyid Şerif el-Curcânî, **Ta'rifatu'l-Curcânî,** trs. Yay., Yay., 151-152; İbn Düreyd, **Cemheretu'l-Luga,** II, 939; el-Cevherî, **es-Sıhah,** V, 1769-1772; İbn Manzur, **Lisanu'l - Arab,** IX, 326-332; Bedrüddin Muhammed b. Bahadır b. Bahadır b. Abdullah ez - Zerkeşî, **el-Bahru'l-Muhit fi Usûli'l-Fıkh,** Vezaretü'l-Evkaf, Küveyt, 1992, I, 84-85; Mecdûduddin Muhammed b. Yakub el-iruzabadî, **el-Kamusu'l - Muhit,** Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1993, 3. baskı s. 1336-1337; Ebu'l-Beka Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, **el-Külliyat,** Dimeşk, 1982, III, 212-217; Muhammed Ali b. Ali et-Tehânevî, **Kitabu Keşşafi İstilahati'l - Fünûn,** Dâr Kahraman, İstanbul, 1984, II, 1033-1034.

6 el-Cevherî, **es-Sıhah,** V, 1769-1772; İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab,** IX, 326-332; Firuzabadî, **el-Kamusu'l-Muhit,** s. 1336-1337.

7 Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim** T.D.K. Yay., Ankara, 1990, III, 182.

8 Aksan, a.e. III, 184.

9 Aksan, a.e.,, III, 184-185.

10 Bkz. Cemâlüddin Ebu'l - Ferac Abdurrahman b. el-Cevzî, **Kitabü'l-Ezkiya,** Beyrut, 1988, s. 12; er-Ragıb, **Müfredat,** s. 578; el-Cürcani, **Ta'rifat,** s. 152; Cevheri, **Sıhah,** V, 1772; İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab,** IX, 327, 329; Esirüddin Ebu Hayyan el-Endülûsi, **Tuhfetu'l-Erib bimâ fi'l-Kur'âni Mine'l-Ğarib,** thk. Seminer Taha el-Meczûb, el - Mektebetü'l - İslamiyye, Beyrut, 1988, ikinci baskı, s. 228.

11 el-Cürcani, **Ta'rifat,** s. 152; İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab,** IX, 326; Kemalüddin ed-Demirî, **Hayatu'l-Hayvan el Kübra,** Daru'l-Mektebeti'l-İslamiyye trs., II, 236.

12 Firuzabadî, **el-Kamusu'l - Muhit,** s.1336.

13 er-Rağıb, **Müfredat,** s. 578

14 İbn Manzur, **Lisanu'l - Arab,** IX, 326.

Sözlük açısından *bağlamak, tutmak, korumak* anlamına gelen kökten alınan *akl*, kavram olarak da *algılamak* demektir. Algılama aracı olan akıl, kişinin duyularla kavramayadığı şeyleri kendisiyle kavradığı bir düşünce yetisidir. Sahibini tehlikelere düşmekten koruduğu için bu düşünce yetisine *akıl* denmiştir. Akıl, iyiyi ve kötüyü seçip ayırdetme yeteneğidir. Akıl kavramının bizzat kendi kökeninde bir nevi "kayıt altına alma" ve "alıkoyma" anlamları vardır. Buna göre akıl, kelimeler yoluyla bilginin ereğini kayıt altına alan ve tutan fıtri sahipliği göstermektedir.[15]

Akıl, maddî bir kuvvet olmayıp mücerred ve ruhanî bir cevherdir. Akıl, insanda bulunan konuşan nefse (nefs-i natıka) mahsus bir kuvvet olup, nefis bununla ilimleri elde eder ve mefhumları, tabirleri ve terimleri idrak edip kavramaya muktedir olur. Akıl, bilinmeyenleri tariflerle tasavvur ve delillerle kabul ve tasdik ederek, hissedilenleri de beş duyu ile müşâhede ederek idrak edip anlayan bir yetidir.[16] Daha geniş anlamıyla "akıl, duyu organları aracılığıyla kendisine ulaşan bilgileri değerlendirerek hakla batılı birbirinden ayırabilen, her türlü kavramlar ve fikirler arasında mukayeseler yapabilen, varlıkları, gaye, imkân ve ihtimal noktasından inceleyip onlar hakkında doğru bilgiler ortaya koyabilen; ancak, bütün varlık ve oluşları kuşatamadığı için sınırlı bilgiler verebilen; insan bünyesinde var olan ve bilginin oluşumuna etki eden kuruntular ve çeşitli arzular nedeniyle yanılabilen, bundan dolayı da kendisine ışık tutacak sağlam bir kaynağa muhtaç olan; güzel ile çirkini, faydalı ile zararlıyı bulabilen zihni bir kuvvettir."[17]

1.2- KUR'ÂN'DA AKIL

Kur'ân-ı Kerim'de "akl" (عقل) kelimesi isim olarak değil, bu kökten türeyen fiil formunda kullanılmıştır. Yani Kur'ân, işlevi olmayan akıldan değil, fonksiyoner akıldan söz eder. Çünkü ancak fonksiyoner akıl düşünce üretir ve insanı diğer canlılardan ayırdeder. Bununla beraber Kur'ân'da *lübb, hilm, hıcr, nühâ, kalb* ve *fuâd* gibi akılla bazı açılardan eş anlamlı olan kelimeler isim olarak kullanılmıştır.

Kur'ân'da çok açık dinî bir anlam taşıyan ve anahtar bir kelime özelliğinde olan akıl, Allah'ın âyetlerini anlamaya muktedir kılan insan yeteneğini ifade eder. Allah'ın merhameti gereği insanlara gösterdiği âyetleri, insanlar bu yetenekleriyle kavrarlar.[18] Örneğin, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesi, öldükten sonra arzı tekrar hayata kavuşturan Allah'tan gökten indirdiği yağmur ve rüzgarları estirmesi aklını kullananlar için Allah'ın varlığını gösteren delillerden bazılarıdır:

واختلاف اليل والنهار وما أنزل الله من السماء من رزق فأحيا به الأرض بعد موتها وتصريف الرياح آيات لقوم يعقلون[19]

"Gecenin ve gündüzün değişmesinde, Allah'ın gökten rızık (sebebi) indirip onunla ölümden sonra yeri diriltmesinde, rüzgarları estirmesinde akıllarını çalıştıranlar için işaretler vardır."

Kur'ân-ı Kerim'de aklın kötülenmesine arka çıkacak hiçbir şey bulunmaz; aksine akıl, dünya ve ahiret mutluluğunu elde etme aracı olarak görülür. Kur'ân'ın, birçok âyette[20] لعلكم تعقلون: *Umulur ki aklınızı işletirsiniz"*, [21] لقوم يتفكرون: *Derin derin düşünen bir topluluk için.."* لقوم يفقهون: [22] *İyice araştırıp kavrayan bir topluluk için..."* gibi ifâdelerle aklı ön planda tuttuğunu ve imana davette akla hitap ettiğini görmemiz, bunun açık delilidir.

Kur'ân'da " ع-ق-ل " köküne yüklenen manaya bakıldığında, bu kökün görünenle görünmeyen, yaratılanla yaratıcı arasındaki ilişkiyi keşfetme, anlama gibi insanî yükümlülüğü ifâde için kullanıldığı görülür. Bu durumda akıl sadece duyuların algıladıklarını işleyen ve bu yolla bilgiye ulaşan bir yeti değildir.[23]

Kur'an'da " عقل " kelimesinden türeyen "عقلوه", "يعقلها", "تعقلون", "يعقلون" ve " تعقـل " şeklindeki fiiller, toplam kırk dokuz âyette geçmektedir. Bu kelimelerden " عقلوه " 24, " يعقلها " 25 ve " تعقل " birer kere[26] " يعقلون " yirmi iki, [27] " تعقلون " ise yirmi dört kez [28] geçmektedir.

---

15 S. Nakib Attas, **Modern Çağ ve İslamî Düşünüşün Problemleri,** çev. Mahmut Erol Kılıç, İnsan Yay., İstanbul, 1989, s. 201.

16 Cihad Tunç, "İslam Dininde Kalb ve Aklın Önemi", **Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı VII, Kayseri, 1990, s. 23.

17 Y. Şevki Yavuz, **Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu,** Bursa, 1983, s. 67.

18 Toshihiko İzutsu, **Kur'ân'da Allah ve İnsan,** çev. Süleyman Ateş, Kevser Yay., Ankara, trs. s. 61.

19 Casiye (45), 5.

20 Bkz. Bakara (2), 73, 242; En'âm (6), 151; Yûsuf (12), 2; Nûr (24), 61; Mü'min (40), 67; Zuhruf (43), 3; Hadid (57), 17.

21 Bkz. Yûnus (10), 24; Ra'd (13), 3, Nahl (16), 69; Rûm (30), 21; Zümer (39), 42; Câsiye (45), 13.

22 Bkz. En'âm (6), 98.

23 Halis Albayrak, **Kur'ân'da İnsan Gayb İlişkisi,** Şüle Yay., İstanbul, 1993, s. 149.

24 Bakara (2), 75.

25 Ankebut (29), 43.

26 Mülk (67), 10.

27 Bakara (2), 164, 170, 171; Mâide (5), 58, 103; Enfal (8), 22; Yunus (10); Ra'd (13), 4; Nahl (16), 12, 67; Hac (22), 46; Furkan (25), 44; Ankebut (29), 35, 63; Rum (30), 24, 28; Yâsin (36), 68; Zümer (39), 43; Casiye (45), 5; Hucurât (49), 4; Haşr (59), 14.

28 Bakara (2), 44, 73, 76, 242; Al-i İmran (3), 65, 118; En'am (6), 32, 151; A'raf (7), 169; Yunus (10), 16; Hud (11), 51; Yusuf (12), 2, 109; Enbiya (21), 10,67; Mü'minun (23), 80; Nur (24), 61; Şuara (26), 28; Kasas (28), 60; Yâsîn (36), 62; Saffat (37), 138; Gagir (40), 67; Zuhruf (43), 3; Hadid (57), 17.

Kur'ân-ı Kerim, her türlü işlevini harekete geçirecek şekilde aklı muhatap almaktadır. İşte bundan dolayı Kur'ân'da " ع-ق-ل " türevlerinin isim değil de fiil olarak geliş sebebini anlamaktayız. " يعقل *Aklediyor*" dediğimizde bu ifâde hem akletmeye, hem de akleden kişiye delâlet eder. Nerede *akletme* varsa orada mutlaka *akleden* de vardır. Zira fiil yapısının bir oluş, kişi ve zaman ile irtibatlanması gerekir. Bu husus, *akli tefekkürün* ciddi bir eylem olduğuna, bir olgu, kişi ve zamanla irtibatlanması gereken, boyutu ve anlamları olan *hakikat* olduğuna dikkati çeker. Âyetlerde sürekli olarak türevleriyle; olan, olması gereken veya gerektiği halde yapılmayan bir eyleme işaret edilmektedir.

Kur'an'da ifâde edilen akıl, soyut Yunan düşüncesindeki akıl veya kendi zatıyle var olan bir cevher değildir. Kur'an, Yunan felsefesindeki anlamıyla mahiyete değil aklın görevine önem verir. Bundan dolayı Kur'ân'da aklın kendisi değil, onun yansıması olan eylemler bilgi konusudur. Şu halde araştırmamız gereken şey, aklın ne olduğu değil, aklın görev ve fonksiyonunun ne olduğudur. Akletme ile ilgili âyetler incelendiğinde *akletme* işinin salt zihinsel bir faaliyet olmadığı, faal kalbin işi olduğu görülecektir. Bu nedenle akletme zihinden geçirme değil, yaşantıdır. Ayrıca İslâm, bilgi ile eylem arasında ahengi öngörür. Bunu her şeyden önce, Kur'ân'da Allah'ın yaradılıştaki hikmetini ve kozmos ötesi gerçekliğini akletmeye ve bu hikmetten alınmış ilkelere göre eyleme çağıran âyetlerin iç içe olmasından anlıyoruz.[29] Kur'ân, akıl ve eylemi birbirinden ayırmaz. Aklı zikrettiği her yerde onunla amel etmenin gerekli olduğuna dikkati çeker.[30]

Kur'ân'daki *akletme* kelimesi "Aydınlanma" ile tanımlanan rasyonel aklın karşılığı da değildir. Bu nedenle "İslâm akıl dinidir" ve "İslâm'la bilim arasında çelişki yoktur" genellemeleri yanlıştır. Çünkü Kur'ân'ın akla yüklediklerıyle Aydınlanma'nın yükledikleri farklı şeylerdir. Ayrıca modern rasyonel akıl, yeri ve yapısı itibarıyle de Kur'ân'daki *akletmeden* farklıdır. Modern akıl beyin kabuğunun bir fonksiyonudur; yaptığı iş de hesap etmek, mantık yürütmektir. Beynin sağlam olması akıllı olmak için yeterlidir. Oysa Kur'ân'daki akletme olgusu daha çok kalbin bir faaliyetidir. Bu nedenle Kur'âni anlamda akledebilmek için sadece beynin sağlam olması yeterli değildir:

"أفلم يسيروا فى الأرض فتكون لهم قلوب يعقلون بها أو آذان يسمعون بها فإنها لا تعمى الصار ولكن تعمى القلوب التى فى الصدور[31]

"Yeryüzünde hiç dolaşmadılar mı ki, düşünebilecekleri kalbleri, işitebilcekleri kulakları olsun. Şu bir gerçek ki, kafalardaki gözler kör olmaz, ama göğüslerin içindeki kalbler kör olur."

Dikkat edilirse âyette sözü edilen kişilerin "anlama ve bilgi sahibi olma" anlamında akılları vardır. Ancak kalbleri kör olduğundan hakikati kavrama anlamında akledemiyorlar. Yaptıkları sadece hakikati kendi hevâ ve hevesleri doğrultusunda saptırmaktır. İşte modernist rasyonel akılcıların durumu da tam anlamıyla böyledir.[30]

Daha önceki milletlerin başına gelen felâket izlerini görmek veya onların haberlerini işitmek ders ve ibret almak açısından çok etkilidir, fakat bu ancak akleden bir kalble mümkündür. Çünkü bir şeyi gören veya işiten kişi eğer üzerinde düşünmezse ondan ibret alıp faydalanamaz. Bunun için âyette, *"Kafalardaki gözler kör olmaz, ama göğüslerin içindeki kalbler kör olur."* denilerek kafirlerin, gözleriyle gördüklerini, fakat gördüklerini düşünmediklerinden ve onlardan ibret almadıklarından kalblerinin kör olduğu vurgulanmaktadır.[31]

Bu âyette, gerçeği araştırmak, tabiat manzarasını düşünmek için yeryüzünde dolaşmaya bir çağrı vardır. Bu ise, *kalb*'ten yapılması istenen aklın işlevlerinden biridir. Aynı zamanda âyet duygu, kalb ve akıl arasında güçlü bir bağın olduğunu vurgulamaktadır; kulakların sağırlığı, gözlerin körlüğü, kalblerin kilitlenmesi ile aklın yokluğu birbirine bağlıdır ve bütün bunlar aynı anda vuku bulmaktadır.

Eğer kişinin kalbi bozulmuş ve aklıyla bir irtibat kuramayacak kadar körelmişse o zaman gerçeği sadece akılla kavramanın da herhangi bir yararı yoktur:

أفتطمعون أن يؤمنوا لكم وقد كان فريق منهم يسمعون كلام الله ثم يحرفونه من بعد ما عقلوه وهم يعلمون

"Şimdi siz bunların size inanmalarını mı umuyorsunuz? Oysa bunlardan bir grup vardı ki, Allah'ın kelamını dinliyorlar da onu aklettikten sonra bile bile tahrif ediyorlar"[32]

---

29 Mehmed Bekâroğlu, *"Bir Ahantar Kavram: Akıl"*, **1. İslam Düşüncesi Sempozyumu,** İstanbul, 1995. s. 169.

30 Bkz. Muhammed Fuad Abdulbaki, **el-Mu'cemü'l - Müfehres,** Çağrı Yay., İstanbul, 1986, s. 468-469.

31 Hac (22), 46.

30 Bekâroğlu, Mehmed, *"Bir Anahtar Kavram: Akıl"*, **1. İslâm Düşüncesi Sempozyumu,** Beyan Yaya., İstanbul, 1995, s. 168-69.

31 Fahrüddin er-Razî, **Mefâtihu'l - Gayb (et-Tefsiru'l-Kebir),** Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran, trs., ikinci baskı, XXIII, 45.

32 Bakara (2), 75.

Akıl kavrayabilir ama, bozulmuş kalb olumlu bir tepki göstermez. Hatta, Yüce Allah onlara anlayacakları şekilde sözünü işittirse bile, onlar olumlu bir karşılık vermekten kaçınacaklar, çünkü gerçek dinleme olumlu tepki göstermeyi gerektirir. Bu insanlar duydukları gerçeği akıllarıyla kavrayacak durumda olsalar bile, onlar kalblerini bu gerçeğe açmayacak ve anladıkları hakikate olumlu karşılık vermeyecekierdir. Akılları kavradığı halde bozulmuş kalbleri olumlu tepki göstermeyen nice insan vardır.[33]

Kur'ân, duyularını ve akıllarını işlevsiz hale getirenlerin üzerinden insanlık sıfatını atıp onları hayvanlara benzetmektedir. Çünkü insanı hayvandan ayıran ayırıcı özellik akıldır. İnsan bu özelliği veya onun kullanım vasıtaları olan duyuları işlevsiz hale getirir, dumura uğratırsa akıl ve idrakı olmayan hayvanla aynı seviyede olur. Bilindiği gibi hayvanın da görme ve işitme duyusu vardır, fakat o bunları aklî marifet konusunda kullanamadığı için pek değerleri yoktur. İşte marifete/bilgiye ulaşmada duyularını kullanmayan kişi de bu duyulardan yararlanamama konusunda hayvanlar gibi olur ve hatta onlardan daha daha aşağı bir seviyeye düşer:

أم تحسب ان أكثرهم يسمعون أو يعقلون إن هم إلا كالأنعام بل هم أضل سبيلا[34]

"Yoksa sen bunların çoğunun işittiğini, akledip düşündüğünü mü sanıyorsun! Hayır, onlar hayvanlar gibidirler, hatta onlar, yolu bulma bakımından hayvanlardan da daha şaşkındırlar."

Ayrıca Kur'ân, duyu ve akıllarını işlevsiz hale getirenleri ölülere benzetmekte ve hayat ile ölüm arasındaki farkın akıl ve duyuların çalışıp çalışmamasına bağlamaktadır:

فإنك لاتسمع الموتى ولاتسمع الصم الدعاء إذا ولوا مدبرين[35]

"Sen ölülere söz dinletemezsin; arkalarını dönüp giden sağırlara çağrıyı işittiremezsin."

Bizim bu çalışmada üzerinde duracağımız akıl, felsefi anlamdaki akıl olmayıp kendisiyle insana sorumluluk yüklenen, vahyi anlaması ve uygulaması için onunla muhatap tutulan insandaki *algılama gücü* anlamındaki akıldır. İşte tanımladığımız bu akla şu âyet işaret etmektedir:

ولا تقف ما ليس لك به علم ان السمع والبصر والفؤاد كل أولئك كان عنه مسؤلا[36]

"Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönülün hepsi bundan sorumlu tutulacaktır."

Kur'ân'ın 700'ü aşkın âyetinde aklın kullanılmasından, tefekkürden ve düşünmekten bahsedilmesi, onun akla ve düşünmeye büyük önem verdiğinin açık göstergesidir. Kur'ân evrendeki tabii olayları insanın dikkatine sunarak düşünmesini ve inanmasını ister. Ona göre, akla ve tefekküre dayanmayan bir inancın değeri yoktur. Bundan hareketle akıl dinin ilk temeli sayılmıştır. Nitekim aklı olmayanın sorumluluğu da yoktur. Kur'ân gerek iman konularında olsun, gerekse ahkâmla ilgili konularda olsun insan aklına hitap eder, aklın önündeki engelleri kaldırır. Kur'ân'ın işlevi akla rehberlik yapmak, onu çalıştırmak ve düşünce üretmesini sağlamaktır. Kur'ân, aklı evrendeki olaylar ile yüzyüze getirerek onun doğruları bulmasına, gerçekleri görmesine yardımcı olur. Kur'ân akla asla baskı yapmaz. Önce gerek evrendeki âyetleri, gerekse okunan âyetleri insanın gözü önüne serer. Daha sonra bu gereçekler üzerinde aklını kullanmasını ve tefekkür etmesini isteyerek kendi hür iradesiyle gerçeği kabul etmesini ister.

Kur'ân'ın akıldan istediği şey, kâinat sırlarını araştırmak, tabiat harikaları üzerinde düşünmek, âfak ve enfüsteki âyetleri ibretle izlemek ve evren içinde olup biten olguların gerisindeki yaratıcı, düzenleyici gücü tanımaktır. Zira akıl, bilginin, marifetin ve hakikati idrak etmenin aracıdır. Bunun için Kur'ân'ın apaçık bir Arapça ile inmesinin nedeni, onunla ilk muhatap olan Arapların onu okuması, ne dediğini anlaması ve hayatlarını onun belirlediği ölçülerle düzenlemesi; bunun yanında insanlığa aydınlık ve yüce bir hayat sunmasıdır.

İnsan Yüce Yaratıcı konusunda kuşkuya düştüğünde, Kur'ân ona hakikati aydınlatacak aklî ve mantıkî misalleri gözleri önüne serer.[37] Kendilerinden ibret alacağı tarihî olaylar sunar. Çünkü tarih, ibret ve öğüt alınacak büyük olaylarla doludur. Bu olayları araştırıcak ve insana hayatında fayda sağlayacak akla ihtiyac vardır. Çünkü geçmiş zaman, şimdi ve gelecek zamandan ayrılamaz. Değişik zamanları birbirleriyle irtibatlandırmak ve yaşanan tecrübelerden yararlanmak aklın yerine getireceği görevlerdir. Geçmişte yaşanan tecrübeler, iyiyi veya kötüyü işlemeye ışık tutacak aynadır. İnsan

33 Seyyid Kutub, **Fi Zılâl'il-Kur'ân,** çev. Heyet, Dünya Yay., İstanbul, 1991, V. 167.

34 Furkan (25), 44.

35 Rum (30), 52.

36 İsrâ (17), 36.

37 Bkz. Enbiyâ (21), 22; Mü'minûn (23), 91; Yâsîn (36), 77-83; Tûr (52), 35.

yapacakları işleri bunlarla ölçerek dilediğini seçebilir. Ölçme ve seçme de aklın yapacağı fiildir.

Kur'ân'ın üzerinde düşünüp ibret almamız için getirdiği misaller arasında, peygamberlerin toplumlarıyla olan tartışmaları da vardır. Onlar hasımlarıyla aklî deliller getirerek tartışıp, her tür putperestlikle savaşım veriyorlardı. Taptıkları putların, konuşamayan akledemeyen ve hiç bir şeye güç yetiremeyen cansız varlıklar olduğuna aşırı vurgu yaparak bu tür varlıkların ilah olamayacakları gerçeğini gözler önüne seriyorlardı.[38]

Âyetlerde akleden ilah ile akledemeyen cansız varlıklar[39] ve akleden insanla akledemeyen hayvan arasında[40] bir karşılaştırma yapılır. Bütün bunlar, insanın kendi eliyle yaptığı putlara tapmaması ve kâinatı yöneten İlah'ı inkar etmemesi içindir. Aynı zamanda bu karşılaştırma, insanın Allah'ın kendisine verdiği akıl nimetinden faydalanmadığında, onu dumura uğratmış olacağını ve böylece hayvanların seviyesine düşmüş olacağını vurgulamak içindir. Kur'an, hayvanlardan, belki de hayvanlardan da daha aşağı bir dereceye düşmemesi için insanı ikaz eder.

Yüce Allah, kendi vahdaniyeti ve varlıkları yaratma hususunda insanların düşünmelerini ve akıllarını kullanmalarını istediği gibi, helal veya haramları zikrettikten sonra " *aklınızı işletesiniz diye"* buyurarak gerçekte şer'i hükümleri aklın kabul edebileceği husular olarak zikreder:

قل تعالوا أتل ما حرم ربكم عليكم ...ولا تقربوا الفواحش ما ظهر منها وما بطن ولا تقتلوا النفس التى حرم الله الا بالحق ذلكم وصاكم به لعلكم تعقلون[41]

"De ki: Gelin, Rabb'inizin size (neleri) haram kıldığını okuyayım... Kötülüklerin açığına da, kapalısına da yaklaşmayın ve haksız yere Allah'ın yasakladığı cana kıymayın! Aklınızı çalıştırasınız diye Allah size bunları tavsiye etti."

ليس على الأعمى حرج ولا على الأعرج حرج .... أن تأكلوا جميعا أو أشتاتا فإذا دخلتم بيوتا فسلموا على أنفسكم تحية من عند الله مباركة طيبة كذلك يبين الله لكم الآيات لعلكم تعقلون[42]

"Köre güçlülük yoktur, topala güçlük yoktur... Toplu olarak ve ayrı ayrı yemenizde de üzerinize bir günah yoktur. Evlere girdiğiniz zaman Allah tarafından kutlu, güzel bir yaşama dileği olarak kendinize (kendinizden olan ev halkına) selam verin. İşte Allah, âyetleri size böyle açıklıyor ki aklınızı çalıştırıp anlayasınız."

İslâmi öğretide şer'i hükümlerin dayanağı akıldır. Aklı olmayanların şer'i hükümlere karşı herhangi bir yükümlülükleri yoktur."[43] لايكلف الله نفسا إلا وسعها[43]: *Allah, hiçbir kimseye gücünün üstünde bir sorumluluk yüklemez"* âyeti, aklı olmayanların şer'i hükümleri yerine getirmeye güç yetirmeyeceklerine vurgu yaparak, sorumluluğun salt akıllı olanlara özgü olduğunu belirtir. Allah'a karşı sorumlu olan insan, kendisine verilen akılla hayır ve şerri birbirinden ayırabilecek güce kavuşur. Dolayısıyla kişi hür iradesiyle yaptığı seçim sonucunda, leh veya alehine gelişecek nihaî neticeleri kendisi belirlemiş ve bundan sadece kendisi sorumlu olacaktır:

وهديناه النجدين[44]

"İnsana iki tepeyi (hayır ve şerrin yolunu) gösterdik."

فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرة شرا يره[45]

"Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Ve kim zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür."

Kur'ân'da," يا أولى الألباب" *Ey akıl (sağduyu) sahipleri,* "لوا الألباب" *Sağduyu sahiplerinden başkası düşünüp öğüt almaz"* gibi ifâdelerle akıllarını kullananlara bir paye verilerek övülmektedirler:

ولكم فى القصاص حياة يا أولى الألباب لعلكم تتقون[46]

"Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız."

... وما يعلم تأويله إلا الله والراسخون فى العلم يقولون آمنا به كل من عند ربنا وما يذكر إلا أولوا الألباب[47]

"....Onun te'vilini Allah'tan başka kimse bilmez. İlimde ileri gidenler: 'Ona inandık, hepsi Rabb'imiz katındandır.'derler. Sağduyu sahiplerinden başkası düşünüp öğüt almaz."

Kalblerinde, eğrilik olan ve fıtratlarını bozmuş bulunanlar, apaçık muhkem âyetlerdeki ilkeleri göz ardı ederek, farklı anlamlar yüklenebilecek *müteşâbih* âyetlerin ardına düşerler. Onlar, bu müteşabih âyetlerin ardına düşerek, inancı sarsıcı ve fitneyi körükleyici

38 Bkz. Enbiyâ (21), 52-67; Şuarâ (26), 23-28.

39 *"Yoksa Allah'tan başka şefaatçiler mi edindiler? De ki: Onlar, hiçbir şeye malik olmayan, düşünmeyen şeyler olsalar da mı?"* Zümer (39), 43.

40 *"Yoksa sen bunların çoğunun işittiğini, akledip düşündüğünü mü sanıyorsun! Hayır, onlar hayvanlar gibidirler, hatta onlar, yolu bulma bakımından hayvanlardan da daha şaşkındırlar."* Furkan (25),44.

41 En'âm (6), 151.

42 Nur (24), 61.

43 Bakara (2), 286.

44 Beled (90), 10.

45 Zelzele (99),7-8.

46 Bakara (2), 179.

47 Âl - i İmrân (3), 7.

te'villere gitmektedirler. Ancak âyette fıtratını bozmamış, ince kavrayış sahibi olanların, sözkonusu âyetlerin geldiği kaynağın doğruluğuna inandıkları ve onların tümünün "Hakk"tan geldiğini bildikleri belirtilmiştir.

Tarihî olaylardan, Kur'ân kıssalarından, Yüce Allah'ın insan ve hayat konusundaki yasası (sünnet)ndan ders ve ibret alanlar sadece *ûlü'l-elbâb;* yani, aklını ve kalbini çalıştıranlar olarak anılmışlardır. Kur'ân'a göre onlar, Kur'ân kıssalarını, tarihi ve nihâyet yaşanan realiteyi gereği gibi *okuyabilen*lerdir:

لقد كان فى قصصهم عبرة لأولى الألباب ما كان حديثًا يفترى ولكن تصديق الذى بين يديه وتفصيل كل شئ وهدى ورحمة لقوم يؤمنون[48]

"Elbette onların (resullerin) hikâyelerinde aklını çalıştıranlar için ibret vardır. Bu Kur'ân, uydurulacak bir söz değildir; aksine o, önceki vahyi tasdik eder, her şeyi ayrıntılarıyla gösterir. İnanan bir topluluk için de bir klavuz ve rahmettir."

وما كان لنفس أن تؤمن إلا بإذن الله ويجعل الرجس على الذين لا يعقلون[49]

"Allah'ın izni olmadan hiç kimse inanamaz ve Allah pisliği, akıllarını kullanmayanların üzerine kor." buyruğu ise akıllarını kullanmayıp işlevsiz hale getirenlere şiddetli bir eleştiridir. Demek oluyor ki akıllarını düşünme faaliyetinden alıkoyanlar pisliğe bulaşmış kimselerdir. Âyette geçen *rics* sözcesi, soyut pisliklerin en kötüsüdür. Onlar kendilerini düşünmekten ve aklî muhakemeden alıkoydukları için, bu pisliğin içine atılacaklardır. Bunun nedeni akıllarını dumura uğratarak gerçeği yalanlamaya, nankörlüğe ve inkâra kalkışmalarıdır.[50]

Kur'ân açıkça, aklı bir tarafa atıp *taklit*in kafirlerin karakteristik özelliği olduğunu belirtir:

قالوا أجئتنا لتلفتنا عما وجدنا عليه آباءنا وتكون لكم الكبرياء فى الأرض وما نحن لكما بمؤمنين[51]

"Dediler ki: 'Sen bizi, babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyden çeviresin de yeryüzünde büyüklük ikinize kalsın diye mi bize geldiniz? Biz size inanacak değiliz."

فلا تك فى مرية مما يعبد هؤلاء ما يعبدون إلا كما يعبد آباؤهم من قبل وإنا لموفوهم نصيبهم غير منقوص[52]

"Şunların taptıkları şeyler(in, yarasızlığı)ndan hiç kuşkun olmasın. Onlar da önceden atalarının taptığı gibi tapıyorlar. Biz onların da paylarını eksiksiz vereceğiz."[53]

Bu âyetler, ataları inandığından dolayı değil, bilinçli bir şekilde dini algılayıp inanmadıkça kişinin mümin olamayacağına delâlet eder. Bunun için "ümmet akaid konusunda taklidin batıl olduğu konusunda icma etmiştir."[54]

Kur'ân'da geçen akılla ilgili bütün âyetleri göz önüne aldığımızda kısaca şunu diyebiliriz: Akıl insanı insan yapan en değerli yetidir. İnsanı hayvandan ayıran, onu evrenle ve evrenin yaratıcısıyla buluşturan akıldır. Akıl, insanın sağlıklı ve bilinçli bir şekilde iman etmesi için marifet sırlarını keşfeden nurdur. Akıl, anlamaktır, düşünmektir, sahibini kötü işlere sapmaktan, nefsin arzularına uymaktan koruyan bir frendir. Eşyanın çeşitli durumlarını ve işlerin gizli yönlerini inceleyen; hidâyetle delaleti ayırdeden bir rehberdir.

Akıl, sebepleri görmek ve sonuçlar çıkarmaktır. Akıl, gözlerin göremediğini gören bir basirettir. Akıl, geçmişi hale taşıyan, olanlardan olacaklara dair dersler çıkaran, onları muhafaza eden ve kendinde toplayıp değerlendiren bir hafızadır. İyi ile kötü olanı birbirinden ayıran güçtür. Bütün bu boyutlarıyla akıl, insanların sorumlu tutulmasında delil teşkil etmektedir. Akıl, insanın hakikati anlamak için kullanması gerekli olan, ilâhî bir nimettir.[55]

1.3 - AKLIN GÜCÜ VE SINIRI

Yüce Allah, insana akıl verdi ve bundan dolayı da yapacağı şeylerden onu sorumlu tuttu. İnsan bu akıl sayesinde fiilleri değerlendirebilecek; neyin iyi, neyin kötü olduğunu anlayacaktır. "Akıl ile yolunu bulacak ve akıl ile işlerini görecek, aklın idaresinde olacak. Yüce Allah, aklın yanında insana irade hürriyeti de verdi. Bu hürriyet, aklı bazen şaşırttı. İradesi aklını yanlış yola sürükledi. Çünkü akıl otomatik olarak insanı harekete geçiremez. Bu güç ona verilmemiştir. Karşısına konan irade hürriyeti -isteme özelliği- onun insanın hareketleri üzerine etkisini azalttı ve bazen yanılttı. Bu, insanı akılsızca hareketlere itti. Akılsızca yapılan işler ergeç in-

48 Yûsuf (12), 111.
49 Yunus (10), 100.
50 Kutub, **Fi Zılâl'il,** V, 671.
51 Yunus (10), 78.
52 Hûd (11), 109.
53 Diğer bazı ayet örnekleri için bak. Enbiyâ (21), 53; Şuara (26), 74; Lokman (31), 21; Zuruf (43), 22; İbrahim (14), 10; Hûd (11), 62.
54 Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî el-Kurttubî, **el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'ân,** Daru'l-Kütübi'l - İlmiyye, Beyrut, 1988, II, 212.
55 Nebil M. Tevfik es-Semâlûtî, *"Kur'ân'a Göre İnsanın Psikilojik Yapısı",* **Yeni Ümit,** çev. İsmail Durmuş - Habil Şentürk, sayı: 29, 1995, İzmir, s. 44-46.

sana zarar verdi. Yüce Allah, insana verdiği bu akıl ona yetmedi ve aklı destekleyen ve aklın hür iradesinin tesirinden uzak olarak kendi başına hüküm vermesine yardım eden bir de vahiy gönderdi."[56] Yüce Allah, insanoğlunun yaratılışından son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s)'e kadar birçok peygamber göndermiştir. Böylece, zaman zaman ve yer yer düşünme yeteneğini yitirmiş, yolunu şaşırmış ve adetâ robotlaşmış toplumlar, akıllarını başlarına toplamaları için uyarılmış, insan oldukları hatırlatılmış ve kendilerine mutluluk yolu gösterilmiştir.[57]

Başka bir ifâdeyle; insan, hem iyiliğe hem de kötülüğe kabiliyetli bir varlık olarak yaratılmıştır.[58] İnsandaki bu irsî kabiliyetlere psikoloji; eğilimler, içgüdüler ve temel duygular adını verip sınıflandırarak bu tabii ve fikrî kabiliyetleri anlamaya ve çözmeye çalışmaktadır. Fakat lütuf ve keremi sonsuz olan Yüce Rabbimiz; insanı, birbirine zıt bu kabiliyetler arasında şaşkın ve perişan bir konumda bırakmamıştır. Ona akıl gibi temyiz edici bir kuvvet vermiştir. O, bu kuvvet sayesinde, duygularının, davranışlarının ve düşüncelerinin iyi ya da kötü yanlarını görüp iyi ile kötüyü, doğru ile yanlışı ve hak ile batılı ayırt etmektedir. İrade ise, aklın tercihini sürekli kılan ve verilen kararın devamlılığını sağlayan bir güçtür. Bu nedenle akıl ve irade, Allah'ın insana lütfettiği iki kuvvettir. İnsan, akıl kuvvetiyle Yaratan'ını tanıyacak ve O'nun mesajların anlayacaktır. İradesiyle de, O'nun emirlerini yerine getirecektir.[59] Eş deyişle, Allah, bize iyiliği tanımak için akıl, sevmek için vicdan, seçmek için de özgürlük/irade vermiştir.[60]

İnsan, Allah'ın iki yönlü olarak yarattığı bir varlıktır: a) Şehevi, içgüdüsel ve toprakla ilgili yanı. b) Allah'ın ruhundan bir nefha olarak tezahür eden yüce ve ilahî yanı. Onun için insan, çifte tabiata sahiptir. O, içgüdülerin yönettiği hayvanlardan farklı olduğu gibi, aynı şekilde iradesi ve şehevî arzuları bulunmayan, emrolundukları şeyleri yapan ve Allah'ın emrinin dışına çıkmayan meleklerden de farklıdır. Yüce Allah, insanı değişik güçlerle donatmıştır. Bunların en önemlisi, Yüce Yaratıcı'ya ve gönderdiği dine iman etme istidadıdır. İkinci olarak, yine insanları zeka ve yüksek aklî kabiliyetlerle donatarak onlara düşünme, icat etme, alet ve cihazları kullanma yeteneklerini vermiştir. Üçüncü olarak, onları mücadele ve mücahede yetisiyle donatmıştır. Dördüncü olarak, Allah insana serbest davranacakları hür bir irade vermiştir. İlâhi irade, insan iradesi, şahsiyeti ve fiilleri yoluyla gerçekleşmektedir:[61]

ان الله لا يغير ما بقوم حتى يغير ما بأنفسهم[62]

"Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez."

ظهر الفساد فى البر والبحر بما كسبت أيدى الناس[63]

"İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu."

من اهتدى فانما يهتدى لنفسه ومن ضل فانما يضل عليها ولاتزر وازرة وزر اخرى[64]

"Kim hidâyete ererse, kendi nefsi için hidâyete erer; kim de saparsa, kendi aleyhine sapar. Hiçbir günühkâr, bir başkasının günah yükünü yüklemez."

انى لاأضيع عمل عامل منكم من ذكر او انثى[65]

"Ben, sizden erkek kadın, hiçbir çalışanın işini zayi etmiyeceğim."

ونفس وما سواها • فالهمها فجورها وتقواها • قد افلح من زكيها • وقد خاب من دساها[66]

"Nefse ve ona bir düzen içinde biçim verene. Sonra ona fücurunu ve takvasını ilham edene andolsun ki, benliğini temizleyip arındıran gerçekten kurtulmuştur. Onu kirletip örtense kayba uğramıştır."

Böylece Kur'ân, insanın gerek düşüncesine gerekse eylemlerine sınır getirilmediğini ve Kur'ân'ın ifâdesiyle, "insan fıtratına yerleştirilen mizan"[67]ın doğru bir biçimde kullanılmasıyla hakikati kolaylıkla kavrayabileceğini ilân etmektedir. Yalnız burada şunu hatırlatmalıyız: İnsan, haddini ve kapasitesini bilmelidir ve aynı zamanda bir konuda yaptığı hareketin uygun olup olmadığına dikkat etmelidir.

Şüphesiz akıl, gerçeği bulmak için bir araçtır. Eğer böyle olmasaydı Kur'ân onun kullanılmasını bu kadar ta-

56 Hüseyin Atay, **Kur'ân'a Göre İslam'ın Temel Kuralları,** M.E.B.YAY., İstanbul, s. 13.

57 Mustafa Çetin, *"Kur'ân'da Tefekkür Kavramı"*, **D.E.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı VIII, İzmir, 1994, s. 43.

58 Bkz. Şems (91), 7 - 10; Beled (90), 8-10.

59 Celal Kırca, "Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed", **Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı VII, Kayseri, 1990, s. 77-78.

60 Norman Hampson, **Aydınlanma Çağı,** çev. Jale Parla, Hürriyet Vakfı Yay., Sefaköy, 1991, s. 128.

61 es-Semâlûti, *"Kur'an'a Göre İnsanın Psikilojik Yapısı"*, s. 47.

62 Ra'd (13), 11.

63 Rum (30), 41.

64 İsra '17), 15.

65 Al-i İmran (3), 195.

66 Şems (91), 7-10.

67 Bkz. Şems (91), 7.

lep etmezdi. Yüce Allah:"[68] قل هاتوا برهانكم[68]" : De ki: *Doğru iseniz, delilinizi getirin*[69] لو كان فيهما آلهة إلا الله لفسدتا[69] *Eğer yerde, gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulup gitmişti"* gibi âyetlerle de aklî delile ne kadar önem verdiğini bildirmektedir. Ancak şu var ki; sadece akıl tek başına gerçeği bulmada yeterli olmayabilir. Yani vahiy ile zorunlu olarak gerçeğe ulaşıldığı gibi akılla ulaşılamayabilir. Esas itibariyle akıl, gerçeği bulma noktasında kimi şart ve sınırlamalarla bağlı beşer'î bir araçtır.[70] Eğer akıl, vahyin gölgesinde hareket ederse hakikate ulaşır, yoksa salt akıl kendi başına vahiy ile irtibatsız olarak hareket ettiğinde insanı aydınlıktan çok karanlığa götürür.[71] İnsanın görme, işitme gibi kabiliyetleri nasıl sınırlı ise, insan aklının da bir sınırı vardır. İşte sınırlı bir güce sahip olan akıl ancak bizi belli bir yere kadar; vahyin kaynağını ve mâhiyetini anlayabileceğimiz bir düzeye kadar götürebilir, ondan sonra vahye teslim olma yükümlülüğü başlar[72] Şâyet hakikatler sadece akılla ortaya çıkabilseydi, o zaman ne peygambere ne de ilâhi kitaba ihtiyaç kalırdı. Ayrıca eğer soyut veya somut bütün gerçeklerin akıl tarafından algılanmaları mümkün olsaydı bu durumda insanın *mutlak,* yani sınırsız bir güce sahip olması gerekirdi. Oysa insan sınırlı kabiliyetlere sahip ve çoğu kez sorunlar karşısında acze düşebilen bir tabiat üzere yaratılmıştır. Mutlak olanla ilgili bilgi, aklı aşar, imanla ilgili olur. Çünkü bu aklın algılama gücünü aşan aşkın bir alandır. Akıl ancak böyle bir bilginin mümkün olduğunu kabul etmekle yetinir.[73] Vahiy olmadan akıl doğruyu bulamayabilir; akıl olmadan da vahiy anlaşılamayacaktır.[74] Akıl temel gibidir, şer/vahiy ise, bina gibidir. Bina olmadan temelin bir faydası olmadığı gibi, temeli olmadan bir bina da ayakta duramaz. Aynı şeklide, akıl göz, şer' ise ışın gibidir. Işın olmadan gözün bir yararı olmadığı gibi, göz olmaksızın ışının da bir faydası yoktur. İşte bunun için âyette,[75]

... قد جاءكم من الله نور وكتاب مبين * يهدى به الله من تابع رضوانه سبل السلام ويخرجهم من الظلمات الى النور باذنه ويهديهم الى صراط مستقيم[76]

"... Şu bir gerçek ki, size Allah'tan bir ışık ve apaçık bir Kitap'la esenlik ve barış yollarına iletir ve onları kendi izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarıp şaşmayan ve sapmayan dosdoğru bir yola iletir." buyrulur.

Rağıb el- İSFAHÂNÎ (v. 512/1108), *"şer' harici akıl, akıl da dahili şer'dir"* derken, akıl - vahiy ayrılmazlığını vurgulamak ister. Şer'in haricî olduğundan Yüce Allah kâfirleri akılsızlıkla nitelendirmektedir:"[77] ... صم بكم عمى فهم لايعقلون[77]: *...Sağırdırlar, dilsizlerdir, kördüler. Bu yüzden akıllarını işletmez onlar."* Aklın da dahilî şer' olduğundan Yüce Allah aklı, "din" olarak nitelendirmiştir:[78]

فاقم وجهك للدين حنيفا فطرت الله التى فطر الناس عليها لاتبديل لخلق الله ذلك الدين القيم ولكن اكثر الناس لايعلمون[79]

"Sen yüzünü, bir hanif olarak dine, Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata çevir. Allah'ın yaratışında değiştirme olmaz. İşte doğru 'din' budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."

Akla bu kadar önem atfedildiği halde onun herşeyi teferruatıyla bilmekten aciz kalabileceği de gözardı edilmemiştir. Buna göre aklın ancak külliyatı bilebileceği, cüziyatı ise algılayamayacağı çıkarsaması doğru görünmektedir. Sözgelimi akıl hak inancın, doğru sözün, iyilik yapmanın, adaletle davranmanın, iffetli olmanın vs.'nin güzel şeyler olduğunu bilmekten aciz kalabilir. Oysa vahiy, küllî eşyayı tanıttığı gibi inanılması gereken şeylerin neler olduğunu da tek tek izah eder. Örneğin, domuz etinin, kanın ve içkinin haram oldukları; belli bir zamanda yemek ve içmekten sakınmanın gerekli olduğu; mahrem kadınlarla evlenilemeyeceği; hayız halinde erkeğin hanımı ile cimada bulunamayacağı gibi şeyler akılla değil, sadece vahiy ile bilinebilen hususlardır.[80] Bundan dolayı, وما كنا معذبين حتى نبعث رسولا[81] *... Biz elçi göndermedikçe azap edecek değiliz."* ve ولو أنا أهلكناهم بعذاب من قبله لقالوا ربنا لولا أرسلت إلينا رسولا فنتبع آياتك من قبل أن نذل ونخزى[82] *Eğer biz onları, ondan önce bir azapla helak etseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi:*

---

68 Bakara (2), 111.

69 Enbiyâ (21), 22.

70 Abdulmecid en - Neccar, **Hilafetu'l-İnsani Beyne'l - Vahyi ve'l - AKli,** el-Mahadu'l - Alemî li'l - Fikri'l İslâmî, Herndon - Varjinye, U.S.A., 1993, ikinci baskı, s.74. Ayrıca bak. Reşid Rıza, **Tefsiru'l - Kur'ân'i'l - Hakim (Tefsiru'l - Menar),** Beyrut, trs. II, 283.

71 A. Hamdi Akseki, **İslam,** Diyanet Reisliği Neşriyatı, Matbaai Ebuzziya, İstanbul, 1948, I, 195.

72 Bak. Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, **Dalâletten Hidâyete,** çev. Ahmet Subhi Furat, Şamil Yay., İstanbul, trs., s. 83; Oliver Leman, **Ortaçağ İslâm Felsefesine Giriş,** çev. Turan Koç, Rey Yay., Kayseri, 1992, s. 194; Ahmed Abdulcevad er-Rumî, **Ahmed b. Hanbel beyne Mihneti'd - Din ve Mihneti'd - Dünya,** Menşûratu'l - Mektebeti'l - Asriyye, Beyrut, s. 34; Ebu Bekir Caber el-Cezairî, **Akidetü'l-Mümin,** Beyrut, trs., s. 30.

73 Necati Öner, **İnsan Hürriyeti,** Selçuk Yay., İstanbul, 1982, s. 59.

74 er-Rağıb el-İsfahânî, **Tafsilü'n - Neş'eteyn ve Tahsilü's - Sa'adeteyn,** takdim - talik Esad es - Sahmeranî, Darü'n- Nefais, Beyrut, 1988, s. 117; İsmail Râcî el-Farukî, **Bilginin İslâmîleştirilmesi,** çev. Fehmi Koru, Risale Yay., İstanbul, 1987, üçüncü baskı, s. 60.

75 el-İsfahânî, **Tafsilü'n - Neş'eteyn,** s. 117.

76 Mâide (5), 15- 16.

77 Bakara (2), 171.

78 el - İsfahânî, **Tafsilü'n - Neş'eteyn.** s. 118.

79 Rûm (30), 30.

80 el - İsfahâni, **Tafsilü'n - Neş'eteyn,** s. 119-120.

81 İsrâ (17), 15.

'Rabb'imiz, ne olurdu bize bir resul gönderseydin de zelil ve rezil olmadan önce senin âyetlerine uysaydık." [82] âyetleri, peygamber göndermedikçe kimseye azap edilmeyeceğini belirtir.

Şer'i hükümlerin tesbitinde aklın ötesinde vahye ihtiyaç duyulduğu gibi, maddî açıdan ilerlemenin temelinde de vahiy olgusu vardır. Teknolojide, bilgide, sanatta, vs. insanın bugün ulaştığı seviye, tek başına aklın zaferi değildir. Her medeniyetin olumlu gelişmesinde mutlaka vahyin etkisi ve katkısı vardır.[83] "Peygamber yalnızca politik ve sosyal bir reformcu, ahlâkî ve iktisadî bir islahatçı, suskun halk yığınlarının önüne düşen, zorba güçlere başkaldıran bir devrimci değil, fakat bunların yanında toplumu ve bireylerini kültürel ve manevî alanlarda, Hakikat yönünde dönüştürme çabasında olan bir rehberdir de. Peygamber, yalnızca politik devrimlerle yetinmez, tebliğ ve çağrısını hikmetle insanî ve derunî bir boyut kazanmasını ister. Çünkü Allah peygambere nübüvvetle birlikte bilgi, kitap ve hikmet de vermiştir.[84] Bundan dolayı peygamber, kendi toplumunun hakimidir de. Sıradan kâhin, rahip veya din adamları sınıfına mensûp kişilerden kesin olarak ayırmamız gereken peygamberler, kendilerine indirilen sahife ve kitapları tebliğ ederlerken, bütün ilimleri, hikmet, irfan ve düşünce hayatını derinden yönlendirmiş, etkilemişlerdir. Bir rivâyete göre gönderilmiş 124 bin peygamber ile bunlara indirilmiş 104 kitap ve/veya sahifenin[85] insan kültürü ve medeniyetinin gerek entellektüel ve manevî, gerek maddî ve kurumsal hayatında etkili olmadığı nasıl düşünülebilir?"[86] Pakistanlı düşünür **Halife ABDULHAKİM** haklı olarak, nerede doğru yola bir gidiş olsa, İslâm (vahiy)'den parçalar taşıdığını, böylelikle bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri islâm'ın başka bir isim altında yaşadığını söylemektedir.[87] Eğer vahiy olmasaydı, bugün bile insan, ilkel bir hayat yaşamak zorunda kalabilecekti. Günümüzde hâlâ ilkel hayat yaşayan bazı kabilelerin bulunması, bu savımızı destekler. Her topluma peygamber geldiğine göre, [88] bu insanlara da kuşkusuz peygamber gelmiştir. Ancak zamanla vahiyden uzaklaşan bu insanlar, vahyi öncelemeyen, salt akıllarının mahsulü olan ilkel bir hayat biçimini yaşamak zorunda kalmışlardır. Esas itibariyle günümüzde ilkel bir hayat yaşayan bu insanların akılsız veya geri zekalı oldukları söylenemez. Hatta bunlar arasında kendi şartları içerisinde çok zeki ve dahî denilebilecek seviyede akıllı olanları da sözkonusu olabilir. Ne var ki, vahyin yol göstericiliğinden yoksun akılları kendilerini o ilkel yaşamdan kurtarmaya yetmemektedir. **Muhammed el - BEHİY**'in de belirttiği gibi, akılla birlikte aklı gerçek yola yönelten Allah'ın hidâyetine/vahyine de uymak gerekir.[89] Vahyi dışlayan toplumlarda akıl, doğru yolu bulmada yetersiz kalmış, böylece onların sapıklığa düşmeleri ve helâk olmaları akıllarını vahyin yönlendirmesine kapalı tutmalarına bağlanmıştır. Bu husus,

ولقد مكناهم فيما إن مكناكم فيه وجعلنا لهم سمعا وأبصارا وأفئدة فما أغنى عنهم سمعهم ولا أبصارهم ولا أفئدتهم من شيء إذ كانوا يجحدون بآيات الله وحاق بهم ما كانوا به يستهزئون[90]

"Andolsun, onlara, size vermediğimiz imkân ve kudreti vermiştik. Onlar için işitme gücü, gözler ve gönüller yaratmıştık. Fakat ne işitme güçleri, ne de gözleri, ne de gönülleri/akılları kendilerine hiçbir yarar sağlamadı; çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Ve alay edip durdukları şey, kendilerini kuşatıverdi." uyarısıyla dile getirilmiştir.

Maddî ilimlerin akılları hayrette bırakacak ölçüde ilerleme katettiği günümüzde insanların hâlâ dalâlet bataklığında bir hayat sürmeleri ve gittikçe bu bataklığa daha da saplanmaları, vahiy ışığı olmadan sadece aklın insanı doğruya götüremeyeceğinin açık delillerinden biri olsa gerektir.

Ünlü düşünür **Rene DESCARTES** (1596-1650), insanın salt kendi aklıyla kurtuluşa eremiyeceğini, fizik ötesi yardımlara da muhtaç olduğunu, "İlâhiyatımızı tetkik ettim ve herkes kadar ben de kurtuluşa ermeyi istedim. Fakat insanı bu kurtuluşa götüren yolun en cahil olana, en alim olana açık olduğu kadar açık olduğunu, ilham ile bildirilen, kurtuluşa götüren hakikatlerin akıl ve zekâmızın kapsamının dışında bulunduğunu öğrenince onları zayıf olan aklî muhakememe vurmaya cesaret etmedim. Böyle bir muhakemeye teşebbüs etmek ve muvaffak olmak için fizik ötesinden harikulâde bir yardıma ve insandan daha büyük bir şey olmaya muhtaç olduğunu düşündüm."[91] şeklinde ifade eder. Onun bu tes-

82 Tâhâ (20), 134.

83 Bak. Mustafa Sadık er - Rafii, **İ'cazu'l - Kur'ân,** el - Mektebetu't- Ticariyye, Mısır, 1965, ikinci baskı, s. 127-128.

84 Al-i İmran (3), 16.

85 Bak. Ebu'l - Ferec Muhammed b. Ebi Yakub İshak el-Verrak (İbn Nedim), **Kitabu'l - Fihrist,** thk. Rıda el MazinderanHi, Darü'l-Mesire, Beyrut, 1988, üçüncü baskı, s. 24.

86 Ali Bulaç, **İslam Düşüncesinde Din - Felsefe/vahiy - Akı ilişkisi,** Beyan Yay., İstanbul, 1994, s. 21-22.

87 Mazharuddin Sıddıkî, **İslâm Dünyasında Modernist Düşünce,** çev. Murat Fırat - Göksel Korkmaz, İstanbul. 1990, s. 129.

88 Nahl (16), 136: "..... *Andolsun, biz, her millet içinde: Allah'a kulluk edin, şeytan (a tapmak)dan kaçının diye bir elçi gönderdik..."* Ayrıca bkz. Yûnus (10), 47; Fatır (35), 24.

89 Muhammed el - Behiy, **İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar,** çev. Ali Turgut, Yöneliş Yay., ikinci baskı, İstanbul, 1988, s. 161. Ayrıca bkz. el - Cezâirî, **Akidetü'l - Mümin,** s. 30.

90 Ahkaf (46), 26.

91 Abdülhak Adnan Adıvar, **Tarih Boyunca İlim ve Din,** Kenan Matbaası, İstanbul, 1944. I, 173.

biti, gayb ile ilgili konularda aklın yetersiz belirtmesi açısından oldukça önemlidir.

İnsan salt akılla gaybî meseleleri çözemez. Esas itibariyle insan akıldan ibaret de değildir. Gayb onun insan olarak taşıdığı bütün kabiliyetleri itibariyle söz konusu olmalıdır. Bir bütün olarak insanla gayb arasında köprü kurulabilir. Akıl tek başına bu köprüyü kuramaz. Aklı kullanma konusunda çok ileri bir seviyede olan bazı filozofların yanıldıkları nokta; gaybı, bilginin nesnesi olarak algılamaları ve bu konuda akıldan başka bir yola başvurmamaları olsa gerektir.[92] Vahyi kendilerine rehber edinmeyerek salt aklî ve felsefî bir muhakeme ile yapılacak aklî istidlâl ise kusurlu olur.[93] İnsan aklı, en son yetkili merci ve en üstün hakim değildir. Sonra aklın kabul ettiği şeyler de her şeyin ölçüsü olamaz. "Akla uygun düşmeyen her şeyi tevil etmek zorunludur." anlayışı doğru değildir.[94] Aklın görevi yüce değeri icat etmek değil, önüne konulduğunda doğru olan yüce değeri tercih etmektir. Yüce değerin sunulması ise ya vahiyle veya âfâki ve enfusî âyetlerle olabilir.[95]

Nasıl duyu organlarının yanılabilirliği sözkonusuysa, aynı şekilde doğruyu bulma konusunda akıl da yanılabilir. Bazen insan, bireysel ve toplumsal mutluluğun sözkonusu olduğu konularda aklını kullanmayı ihmal eder. Böylece kendinde varolan akıl ve duyularına rağmen yanlış yollara sapar ve onları şehvet ve zevklerinin hizmetine sokar... İşte istek ve arzuların akla galip geldiği yerde doğruyu bulma hususunda nasıl dinin rehberliğine ihtiyaç duyulursa,[96] dini anlama konusunda da duyularını ve aklını kullanmada yanılması muhtemel olan insanın ilâhî bir yardıma ihtiyacı vardır.[97] Bundan dolayı Yüce Allah bu yardımı istememizi,

Bizi doğru yola ilet.'[98] buyruğuyla emretmektedir. Demek ki, akıl tek başına insanı doğruya götüremez, özellikle ahiret hayatındaki mutluluğu elde edebilmek için dinin irşadına gerek vardır.[99]

Akıl nötr konumda, evrensel niteliğe sahip kimi şeylerin iyi veya kötü olduklarını anlayabilir. Akıllı insan, doğal olarak kendine faydalı olan şeyleri yapmaya çalışır, zarar veren şeylerden ise kaçınır. Ancak kimi zaman kendinde fayda umduğu bazı şeyler zararlı çıkmakta, kimi zaman da zararlı sandığı bazı şeyler de yararlı çıkmaktadır. Şu da bir gerçek ki; üzüntü, hastalık, şehevî arzu ve istekler, hırs ve tamah gibi insanın sağlıklı düşünmesini engelleyen birçok neden vardır. Ayrıca fikrî istidatların farklılıkları nedeniyle insanların; Allah'ı, ahiret hayatının mahiyetini ve gelecek hayatta mutluluğa götüren yolları bilme kabiliyetleri de farklıdır. Bu yüzden insan aklı, erdemli amelleri ve nihâî mutluluğunun bağlı olduğu sahih akideleri bilmede kendisine yol gösterecek bir yardımcıya muhtaçtır. İşte her şeyi kuşatmaktan aciz olan akla, işlerin sonucunu kendisine bildirecek, ona haklı gösterecek olan ancak olağan insanî gücü aşan, aşkın boyutu olan vahye mazhar bir peygamber olabilir.[100]

Koklama duyusu nasıl güzel kokulardan hoşlanıp onlara meylederse, akıl da güzel fikirleri fıtratı gereği tercih etmektedir. Onun için insan fıtratı, dengesini kaybedip leş kokusundan lezzet alabileceği gibi, iradesinin de fıtrî dengesini kaybedip sapık fikir ve kötü eylemlerden lezzet alabilecek konuma gelmesi mümkündür. Ancak fıtrî dengesi bozulmayan kimse, demirin mıknatısa doğru yönelmesi gibi önüne doğrular arzedildiğinde onlara yönelir. Hz. Peygamber fıtrî dengenin bozulabileceğini,

ما من مولود الا يولد على الفطرة فأبواه يهودانه وينصرانه ويمجسانه

"Her doğan çocuk fıtrat üzerine doğar. Ondan sonra anne-baba onu yahudileştirir, mecusileştirir ya da hıristiyanlaştırır."[101] hadisiyle ifâde etmiştir. Bu hadiste işaret edildiği gibi, doğan çocuk işitme, görme, koklama, tatma ve güzeli tercih etme duyularında fıtrat üzere yaratılır. Ancak telkin yoluyla kötü şeyleri güzel görecek bir hale getirilebilir. Şu âyeti kerime bu hususla doğrudan ilintilidir:

افمن زين له سوء عمله فرآه حسنا...[102]

"Kötü ameli kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse, (kötülüğü hiç işlemeyenle bir olur) mu?..."

İnsan, bilinen tüm yaratıkların dışında bir özelliğe sahip kainatta benzeri olmayan bir varlıktır. O özelliği de beş duyuyu yorumlayan, beyazı siyahtan ayırteden, helalı haramdan, iyiyi kötüden seçebilen akıl gibi bir nimete

92 Albayrak, **Kur'ân'da İnsan Gayb İlişkisi,** s. 80.

93 Akseki, **İslam,** I, 235

94 Kutub, **Fi Zılal,** X, 568-571.

95 Cevdet Sait, **İslâmî Mücadelede Güç İrade ve Eylem,** çev. Halil İbrahim Kaçar, İstanbul, 1995, s. 123.

96 Rıza, **el-Menar,** I, 63-64.

97 Rıza, **el- Menar,** I, 65.

98 Fatiha (1),6.

99 Rıza, **el-Menar,** I, 69.

100 Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Maturidi es-Semerkandî, **Kitabu't - Tevhid,** thk. Fethullah Halif, Mektebetu'l - İslâmiyye, İstanbul, 1979., s. 178-17-, 182-183; Rıza, **el - Menar,** II, 204-203; Ebu'l - Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ebi Bekir Ahmed eş - Şehristanî, **Nihâyetu'l - İkdam fi İlmi'l - Kelâm,** Mektebetu Zehran, trs., s. 376; Muhammed Abduh, **risaletü't - Tevhid,** Tebriz, 1974, s. 107-108.

101 Müslim Ebu'l - Hüseyn b. el-Haccac, **Cami'us - Sahih,** thk. Muhammed Fuâd Abdulbaki, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, ikinci baskı. Kitabü'l-Kader (46), bab: 6(III, 2047).

102 Fatır (35), 8.

sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Karanlıkla ışık, sıcaklıkla serinlik aynı olmadığı gibi, iyilikle kötülük de aynı şeyler değildir elbette.[103] Fakat gücü sınırlı olan ve tutkular tarafından karartılıp haktan sapabilen akla[104] rağmen, vahyi dışlayarak her türlü çözümü ondan beklemek, insanı hevâya esir edecek ve bu da insan hayatını subjektif çekişmelerin didişmesine yenik düşürerek rahatsızlıklara yol açacaktır:[105]

... ولا تطع من أغفلنا قلبه عن ذكرنا واتبع هواه وكان أمره فرطا[106]

"..... Kalbini bizi anmaktan alıkoyduğumuz; keyfine uyan ve işi, hep aşırılık olan kişiye itaat etme."

فإن لم يستجيبوا لك فاعلم أنما يتبعون أهواءهم ومن أضل ممن اتبع هواه بغير هدى من الله إن الله لا يهدي القوم الظالمين[107]

"Eğer sana cevap veremezlerse bil ki onlar, keyiflerine uyuyorlar. Allah'tan bir yol gösterici olmadan, yalnız kendi keyfine uyandan daha sapık kim olabilir? Muhakkak ki Allah, zalim kavmi doğru yola iletmez."

يا داود إنا جعلناك خليفة في الأرض فاحكم بين الناس بالحق ولا تتبع الهوى فيضلك عن سبيل الله إن الذين يضلون عن سبيل الله لهم عذاب شديد بما نسوا يوم الحساب[108]

"Ey Davud biz seni yeryüzünde (senden öncekilerin yerine) hükümdar yaptık. İnsanlar arasında adâletle hükmet; keyf(in)e uyma, sonra seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar ise, çetin azaba uğrayacaklardır."

Demek ki insanı her yönüyle en iyi bilen Yüce Allah, vahiy ile onu, bir bütün olarak başta aklı olmak üzere gönlüyle, vicdanıyla, ruhuyla, duyularıyla yakalıyor ve gaybı kabullenmesini ve anlamasını kolaylaştırıyor.[109] Vahiy ile akıl bir bütünlük arzeder. Akıl olmadan vahyin anlaşılmasının ve zan derecesini aşıp yakin mertebesine ulaşılması mümkün olmadığı [110] gibi, tek başına aklî bilgiler de sınırlı olup hatalı olabileceklerinden dolayı aklın, insanı dünya ve ahirette mutlu edecek yolu bulması da mümkün değildir. Kanaatimce **İbn Hacer el ASKALÂNÎ** (v. 852/1448)'nin **Münebbihat** adlı eserinde من اعتصم بعقله ضل Kim aklına güvenirse sapar"[111] şeklinde naklettiği hükemâ sözünden amaç bu olsa gerektir. Şu halde akılla vahiy birbirini tamamlayan bir bütündür. İnsan aklını çelişki ve kuşkulardan kurtarmak ve doğru yola iletmek için gelen vahiy ile onun arasında herhangi bir çelişki yoktur. Vahiy ve akıl beraberce Allah'ın mutlak hakimiyetine boyun eğiyor, vahiy akla yol gösteriyor ve yönlendiriyor, akıl da vahyi kavrayıp tatbikini ve hiçbir çatışmaya yol açmadan dış hakikat ile bağlantısını sağlıyor.[112]

Yüce Allah'ın yarattığı akıl ile O'nun gönderdiği vahiy arasında bir çelişki düşünülemez.[113] Şartlanmamış sağlıklı bir aklın, vahyin getirdiklerini yalanlamadığı hususu ispatlanmış bir gerçektir. Esas itibariyle vahiy aklın anlayamadığı bir şeyi getirmiş olmaz. Çünkü akıl vahyin hak olduğunun kanıtıdır. Eğer aklın her hangi bir hususta yalana düşmesi tasavvur edilirse o zaman vahyi doğrulama konusunda da yalana düşmesi tasavvur edilebilir ki bu mümkün değildir.[114] Şu halde akıl ve vahyin tenakuzunda ve akıl - vahiy taarruzunda ne bir anlam, ne de bir gerek vardır. Akıl ve vahiy, insanın hayatında ve ihtiyaçlarına ulaşmada, gaye ve varlığının, hayattaki sorumluluklarının gerçekleşmesinde birbirini tamamlayan iki unsurdur. **Gazzâlî** (v. 505/1111) akıl - vahiy ayrışmazlığını, *aklî tefekkürü* inkâr eden kişi doğruyu bulamaz, zira biz ancak aklî delille Hz. Muhammed'in peygamberlik davasının doğruluğunu biliriz. Salt akılla yetinip şer'in nuruyla aydınlanmak istemeyen de gerçeği elde edemez.[115] şeklinde dile getirir. Bu da akıl ile vahyin gerçekte birbirlerine muhtaç olduğunu ve aynı noktada kesiştiğini gösterir.

İnsan aklı, insan hayatındaki bütün konumuna rağmen sınırlı ve cüz'îdir; uzun araştırmalara, bilgi ve tecrübe stokuna dayanır. Vahiy, masum ve sadık peygamber aracılığıyla insan aklına yardım etmiştir. Gerçekte vahiy, evren ve insanın evrendeki yeri, varoluş amacı, insanın kişisel ve toplumsal hayat ile ilgili uyması gereken temel küllî ilkeleri getirmiştir. Akıl bu ilkeler çer-

103 Cevdet Sait, **Güç İrade ve Eylem,** s. 82-83.

104 Bkz. Seyyid Hüseyin Nasr, *"Kur'ân'da Vahiy, Düşünce ve Akıl"*, **Dergah**, çev. Sâdık Kılıç, cilt: III, sayı: 28, Haziran 1992, s. 19.

105 Bkz. Yaşar Nuri Öztürk, **Kur'ân'ın Temel Kavramları,** Yeni Boyut Yay., 2. baskı, İstanbul, 1993, s. 169; Ayrıca bkz. Şeyhulislâm Ahmed İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ,** Metebetü'n - Nahda el - Hadise, Kahire, h. 1404, II, 301.

106 Kehf (18), 28.

107 Kasas (28), 50.

108 Sâd (38), 26.

109 Albayrak, **İnsan Gayb İlişkisi,** s. 81.

110 Hasan Hanefi, **İslamî İlimlere Giriş,** çev. Muharrem Tan, İnsan Yay., İstanbul, 1994, s. 137.

111 İbn Hacer el-Askalâni, **Münebbihat,** İstanbul, trs. s. 11.

112 Taha Cabir el - Alvânî, **Çağdaş Düşünce Krizi,** çev. Burhan Köroğlu, İstanbul, 1994, s. 25.

113 Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el - Gazzâli, **el-İktisad fi'l-İtikad,** thk. Muhammed Mustafa ebu'l - Alâ, Mektebetü'l - Cündi, Mısır, trs., s. 177.

114 Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh ez - Zerkeşi, **el - Burhan fi Ulûmi-l Kur'ân,** thk. Muhammed Abu'l - Fadl İbrahim, Daru'l - Marife, Beyrut, 1972, ikinci baskı, II, 80.

115 Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâli, **el-İktisad,** thk. Muhammed Mustafa Ebu'l - Alâ, Mektebetü'l - Cündi, Mısır, trs., s. 8.

çevesinde hareket ettiği zaman sapmaktan kurtulup doğruyu bulacaktır.[116] Yalnızca aklına güvenen, ilâhî irşada kulaklarını tıkayan bir insanlığın, et, kemik, toprak seviyesinden yücelere çıkması ve kâmil insan olması mümkün değildir. Vahiy aracılığıyla gelip akılla harmanlanan bir din, sadece akıl mahsulü olan bir din veya düşünceden her zaman daha üstündür.[117]

İnsanoğlu müşahede edilebilen konularda duyularıyla bilgiye ulaşabilmektedir. Müşahede edilemeyen hususlarda ise akıl ile bilgiler elde edilir. Bu yetiler Yüce Allah'ın kendi lütfundan insanlara verdiği nimetlerdir. Bunun için insan ilim elde etme konusunda Allah katında bu yetilerinden sorumludur:

ولا تقف ما ليس لك به علم إن السمع والبصر والفؤاد كل أولئك كان عنه مسئولا.[118]

"Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönlün hepsi bundan sorumlu tutulacaktır."

İnsan bu yetileriyle kesin veya zannî bilgilere ulaşabilmektedir. Allah'ın insanlara verdiği bir nimet olan vahiy de, bilgi elde etme vasıtasıdır. Özellikle insan duyularıyla idrak edilemeyen ve aklın dinden bağımsız olarak elde etmekten aciz kaldığı gaybî bilgiler sadece vahiyle elde edilebilir.

Nübüvvet yoluyla Allah'ın kullarına bir lütfu olan vahiy, sahih bilginin elde edildiği yollardan birisidir. Vahiy yoluyla kesin olarak gelen haberin, insanoğlunun kesin bir şekilde elde ettiği bilgilerle çelişmesi mümkün değildir. Eğer aralarında çelişki mümkünse, o zaman ya Hakim olan Allah, gerçek bilgileri elde edebilmemiz için bize sahih vasıtaları vermemiş, veya vahiy yoluyla verdiği haberlerde bizleri yanıltmış olacaktır ki, bu iki durum aklen ve şer'an imkansızdır.[119]

Vahiy, inanan bir insan için sadece dinî hükümlerden oluşan bir olgu değil, aynı zamanda akıl ve duy organlarının yanında üçüncü bir bilgi kaynağıdır. Pozitif ilimlerin kaynağını oluşturan *pozitif düşünce,* beş duyuya, akla, gözlem ve deneylere dayanmakta ve vahye dayalı bilgiler başta olmak üzere aklı ve duyu organlarına dayanan bilgiler de düşünce sisteminin temelini oluşturur. Yani bir müslüman için bilgi kaynakları üçtür; *Vahiy, akıl* ve *duyular.* Bununla birlikte, insan vahye dayalı bilgileri yine kendisine ait bilgi vasıtalarını kullanarak algılamakta ve yorumlamaktadır.[120]

Yüce Allah hakikate ulaşma konusunda bizi, verdiği bilgi vasıtalarından sorumlu tutmaktadır. Bu sorumluluk, onların hakikate götüren vasıtalar olmalarından kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde vahiy yoluyla gelen bilgilerin gereğini yapmaktan da bizi sorumlu tutmaktadır. Zira aklî delille, peygamberin aktardığı vahyî bilgilerin doğru ve hak olduklarını anlayabilmekteyiz. Akıl ile vahyi birleştiren şey, her ikisinin de *hakikate* tanıklık etmeleridir. Kaldı ki, hakikat birdir, ona ulaştıran doğru vasıtaların neticeleri arasında çelişkinin olması imkansızdır. Eğer böyle birşey söz konusu olursa o zaman, her ikisinde veya onların birisinde bir aksaklık var demektir. Fakat Yüce Allah, bu yetileri eşyanın hakikatine ulaşabilmek için insanın hizmetine vermiştir. Aynı şeyi amaçlayan sahih yolların aynı neticeye varmaları ve en azından çelişmemeleri gerekir.

Sözgelimi, Yüce Allah kendisinden başka ilâh olmadığını vahiy yoluyla haber veriyor. Vahyin bize sunduğu bu haber, Yüce Yaratıcı'nın bir olduğu hakikatini bildirmektedir. İşte bu alandaki ilmî araştırmalar da bu hakikatin bizzat kendisine yönelmeli, sonuçta vahyin belirttiği gerçeğe ulaşmalıdır. Nitekim Kur'an bu gerçeği,

Allah, kendisinden başka ilâh olmadığına şahittir. Melekler ve ilim sahipleri de adâletle şahittir (ki, O'ndan başka ilâh yoktur.) O, azizdir, hakimdir."[121] şeklinde dile getirmektedir.

شهد الله أنه لا إله إلا هو والملائكة وأولو العلم قائما بالقسط لا إله إلا هو العزيز الحكيم"

Bu hakikatle ilgli olarak elimizde, vahiy yoluyla vahdâniyetini bize bildiren Allah'ın şehadeti ve bu ilmî araştırma yoluyla ulaşan ilim sahiplerinin şehadeti gibi iki referans vardır. Buna göre, Allah'ın insanlara hakikate ulaşmak için verdiği yetiler ve elde ettiği bilgi ile vahiy vasıtasıyla gönderdiği bilgiler arasında tartışma yaratmak, büyük bir gafletin ve cehaletin eseri sayılmalıdır.

SONUÇ

Sonuç olarak diyebiliriz ki, aklı kullanmak son derece önemlidir, fakat yine de o, bizi ancak belil bir yere kadar; vahyin kaynağını ve mâhiyetini anlayabileceğimiz bir düzeye kadar götürebilir, ondan sonra insanın iyiliği adına ilâhî otoriteye teslim olma yükümlülüğü başlar. İnsan, Yüce Allah'ın kendisine bahşettiği akıl nimetini iyi değerlendirmeli, aklını başkasının yönlendirmesine bırakmamalı, vahiy gölgesinde aklını doğru yolda kul-

116 el-Faruki, **Bilginin İslâmileştirilmesi,** s. 99-100.

117 İbn Rüşd, **Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehafütü't - Tehafüt),** çev. Kemal Işık - Mehmet Dağ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yay., Samsun, 1986, s. 330.

118 İsrâ (17), 36.

119 Abdurrahman Hasan Habenneke el - Meydanî, **Siraun ma'a'l-Mülâhide,** Daru'l - Kelam, Dimeşk, 1985, dördüncü baskı, s. 22.

120 Kırca, "Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed", s. 69.

121 Al-i İmran (3), 18.

lanmaktan geri kalmamalıdır. Hesap gününde sorguya çekileceğimiz şey kendi aklımızdır. Onu doğru ve yerinde kullanıp kullanmadığımızdan, doğasına uygun bir işlev verip vermediğimizden sorguya çekileceğiz. Kur'ân'da insanın başkasını taklit ederek onun düşündüğü gibi davranması değil, direkt olarak insanın bizzat kendisinden aklının ulaştığı doğrularla hareket etmesi istenmiş,"أفلا تعقلون: *Aklınızı kullanmıyor musunuz.*"[122] "أفلا يتدبرون القرآن: *Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı?*"[123] gibi ikazlarla bu hususa dikkatleri çekilmiştir.

Kur'ân'ın büyük önem verdiği ve sahibini muhatap aldığı akıl, ancak vahiy ile değer kazanır. Aklın, insanı insan yapan son derece önemli bir yeti olduğunu kabul etmekle beraber, onun hemen her şeyi idrak edebilecek bir düzeyde olmadığını da kabul etmeliyiz. Akıl olmadan vahyin bir anlam ifade etmediği çıkarsaması doğru kabul edilmekle beraber, somut olayların ötesindeki soyut gerçekliği, aşkın varlığın hakikatini, sınırsız ve sonsuz, fizik ötesi olguları; sınırlı ve sonlu akılla algılayamayacağımızın farkında olarak, onun vahyin yönlendirmesiyle mutlak doğrulara ulaşabileceğini de kabul etmeliyiz.

KAYNAKÇA

Abduh, Muhammed, **Risaletü't - Tevhid,** Tebriz, 1974.

Abdulbaki, Muhammed Fuad, **el - Mu'cemü'l - Müfehres,** Çağrı Yay., İstanbul, 1986.

Adıvar, Abdülhak Adnan, **Tarih Boyunca İlim ve Din,** Kenan Matbaası, İstanbul, 1944.

Aksan, Doğan, **Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim,** T.D.K. Yay, Ankara, 1990.

Akseki, A. Hamdi, **İslâm,** Diyanet Reisliği Neşriyatı, Matbaai Ebuzziya, İstanbul, 1948.

Albayrak, Halis, **Kur'ân'da İnsan Gayb İlişkisi** Şûle Yay., İstanbul, 1993, s. 159.

Alvânî, Taha Cabir, **Çağdaş Düşünce Krizi,** çev. Burhan Köroğlu, İstanbul, 1994.

Askalânî, İbn Hacar, **Münebbihat,** İstanbul, trs.

Atay, Hüseyin, **Kur'ân'a Göre İslâm'ın Temel Kuralları,** M.E.B. Yay., İstanbul, 1991.

Attas, S. Nakib, **Modern Çağ ve İslâmî Düşünüşün Problemleri,** çev. Mahmut Erol Kılıç, İnsan Yay., İstanbul, 1989

Behiy, Muhammed, **İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar,** çev. Ali Turgut, Yöneliş Yay., ikinci baskı, İstanbul, 1988.

Bekâroğlu, Mehmed, *"Bir Anahtar Kavram: Akıl",* **1. İslâm Düşüncesi Sempozyumu,** Beyan Yay., İstanbul, 1995.

Bulaç, Ali, **İslâm Düşüncesinde Din - Felsefe/Vahiy - Akıl İlişkisi,** İstanbul, 1994.

Cevherî, İsmail b. Hammad, **es - Sıhah Tacu'l - Luga ve Sıhahu'l- Arabiyye,** thk. Ahmed Abdulgafur Attar, Daru'l - İlm Beyrut, 1984, 3. baskı

Cevzî, Cemâlüddin Ebu'l- Ferac Abdurrahmen, **Kitabü'l - Ezkiya,** Beyrut, 1988.

Cezairî, Ebu Bekir Cabir, **Akidetü'l - Mümin,** Beyrut, trs.

Curcânî, Ali b. Muhammed Seyyid Şerif, **Ta'rifatu'l - Curcânî,** trs. y.y.

Cûzû, Muhammed Ali, **Mefhûmü'l - Akli ve'l - Kalbi fi'l - Kur'an'ı ve's - Sünne,** Dârü'l - İlm, Beyrut, 1983, ikinci baskı.

Çetin, Mustafa, *"Kur'ân'da Tefekkür Kavramı",* **D.E.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı VIII, İzmir, 1994.

Demirî, Kemalüddin, **Hayatu'l - Hayvan el Kübra,** Daru'l - Mektebeti'l - İslâmiyye, trs.

Ebu Hayyan, Esirüddin el - Endülûsi, **Tuhfetu'l - Erib bimâ fi'l - Kur'âni Mine'l - Ğarib,** thk. Semir Taha el - Meczûb, el - Mektebetü'l - İslâmiyye, Beyrut, 1988, ikinci baskı.

Farukî, İsmail Râcî, **Bilginin İslâmileştirilmesi,** çev. Fehmi Koru, Risale Yay., İstanbul, 1987, üçüncü baskı.

Firuzabadî, Mecdûdin Muhammed b. Yakub, **el - Kamusu'l - Muhit,** Müessesetu'r - Risale, Beyrut, 1993, üçüncü baskı.

Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed **el - İktisad fi'l - İtikad,** thk. Muhamme Mustafa ebu'l - Alâ, Mektebetü'l - Cündî, Mısır, trs.

Gazzâli, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed **Dalâletten Hidâyete,** çev. Ahmet Subhi, Furat, Şamil Yay., İstanbul, trs.

Habenneke, Abdurrahman Hasan el - Meydanî, **Siraun ma'a'l- Mülâhide,** Daru'l - Kalem, Dimeşk, 1985, dördüncü baskı.

Hampson, Norman, **Aydınlanma Çağı,** çev. Jale Parla, Hürriyet Vakfı Yay., Sefaköy, 1991.

Hanefi, Hasan, **İslâmi İlimlere Giriş,** çev. Muharrem Tan, İnsan Yay., İstanbul, 1994.

122 Bakara (2), 4, 76; Al-i İmran (3), 65; En'âm (6), 32; A'raf (7), 169; Yûnus (10), 16; Hûd (11), 51, 51; Yûsuf (12), 109; Enbiyâ (21), 10, 67; Mü'minûn, 280; Kasas (28), 60; Sâffât (37), 138.

123 Nisâ (4), 82; Muhammed (47), 24.

İbn Düreyd, Ebu Bekr b. Muhammed b. Hasan, **Cemheretu'l - Luga** thk. -tkd. Remzi Münir ba'lebekkî, Daru'l - İlm Beyrut, 1987.

İbn Manzur, **Lisanu'l - Arab,** talik, Ali Şirî, Daru İhya-i't - Türasi'l - Arabî, Beyrut, 1992.

İbn Nedim, Ebu'l - Ferec Muhammed b. Ebi Yakub İshak el - Verrak, **Kitabu'l - Fihrist,** thk. Rıda el - Mazinderanî, Darü'l - Mesire, Beyrut, 1988, üçüncü baskı.

İbn Rüşd, **Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehafütü't - Tehafüt),** çev. Kemal Işık - Mehmet Dağ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yay., Samsun, 1986.

İbn Teymiyye, Şeyhulislâm Ahmed, **Mecmû-u Fetâvâ,** Mektebetü'n - Nahda el - Hadise, Kahire, h. 1404.

İsfahânî, er-Ragıb, **Müfredatu Elfazi'l-Kur'ân,** thk. Safvan Adnan Davûdî, Daru'l - Kalem, Dimeşk, 1992.

İsfahânî, er - Rağıb, **Tafsilü'n - Neş'eteyn ve Tahsilü's-Sa'adeteyn,** takdim - talik Esad es - Sahmeranî, Darü'n - Nefais, Beyrut, 1988.

İzutsu, Toshihiko, **Kur'ân'da Allah ve İnsan,** çev. Süleyman Ateş, Kevser Yay., Ankara, trs.

Karaman, Hayreddin, *"Kimliğimizin İki Unsuru ve Çağdaşlık",* **İzlenim,** Sayı, 27, İstanbul, Kasım 1995.

Kefevî, Ebu'l - Beka Eyyub b. Musa el - Hüseynî, **el - Külliyat,** Dimeşk, 1982.

Kurttubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el - Ensarî, **el - Cami li Ahkâmi'l - Kur'ân,** Daru'l - Kütübi'l - İlmiyye, Beyrut, 1988.

Kutub, Seyyid, **Fi Zılâl'il - Kur'ân,** çev. Heyet, Dünya Yay., İstanbul, 1991.

Kırca, Celal, *"Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed",* **Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı VII, Kayseri, 1990.

Leman, Oliver, **Ortaçağ İslâm Felsefesine Giriş,** çev. Turan Koç, Rey Yay., Kayseri, 1992.

Maturidi, Ebu Mansur Muhammed Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es - Semerkandî, **Kitabu't - Tevhid,** thk. Fethullah Halif, Mektebetu'l - İslâmiyye, İstanbul, 1979.

Muhsibî, el - Haris b. Esed, *"Kitabu Maiyeti'l - Akli ve Ma'nahu",* **el - Aklu ve Fahmu'l - Kur'ân,** tkd. -thk. Hüseyin el - Kuvvetli, II. baskı, Daru'l - Fikr, 1978.

Müslim, Ebu'l - Hüseyn b. el - Haccac, **el - Cami'us - Sahih,** thk. Muhammed Fuâd Abdulbaki, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, ikinci baskı.

Nasr, Seyyid Hüseyin, *"Kur'ân'da Vahiy, Düşünce ve Akıl",* **Dergah,** çev. Sâdik Kılıç, cilt: III, sayı: 28, Haziran 1992.

Neccar, Abdulmecid, **Hilafetu'l - İnsani Beyne'l - Vahyi ve'l - Akli,** el - Mahadu'l - Alemî li'l - Fikri'l İslâmi, Herndon - Varjinye, U.S.A., 1993, ikinci baskı.

Öner, Necati, **İnsan Hürriyeti,** Selçuk Yay., İstanbul, 1982.

Öztürk, Yaşar Nuri, **Kur'ân'ın Temel Kavramları,** Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1993, ikinci baskı.

Rafii, Mustafa Sadık, **İ'cazu'l - Kur'ân,** el - Mektebetu't - Ticariyye, Mısır, 1965, ikinci baskı.

Razî, Fahrüddin, **Mefâtihu'l - Gayb (et - Tefsiru'l - Kebir),** Daru'l - Kütübi'l - İlmiyye, Tahran, trs., ikinci baskı.

Rumî, Ahmed Abdulcevad, **Ahmed b. Hanbel beyne Mihneti'd - Din ve Mihneti'd - Dünya,** Menşûratu'l - Mektebeti'l - Asriyye, Beyrut, trs.

Rıza, Muhammed Reşit, **Tefsiru'l - Kur'ân'i'l - Hakim (Tefsiru'l - Menar),** Beyrut, trs.

Sait, Cevdet, **İslâmî Mücadelede Güç İrade ve Eylem,** çev. Halil İbrahim Kaçar, İstanbul, 1995.

Semâtûtî, Nebil M. Tevfik, *"Kur'ân'a Göre İnsanın Psikoloik Yapısı",* **Yeni Ümit,** çev. İsmail Durmuş - Habil Şentürk, sayı: 29, İzmir, 1995.

Sıddikî, Mazharuddin, **İslâm Dünyasında Modernist Düşünce,** çev. Murat Fırat - Göksel Korkmaz, İstanbul, 1990.

Şehristanî, Ebu'l - Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ebi Bekir Ahmed, **Nihâyetu'l - İkdam fi İlmi'l - Kelâm,** Mektebetu Zehran, trs.

Tabatabaî, Muhammed Hüseyin, **el - Mizan fi Tefsiri'l - Kur'ân,** Kum, trs.

Tehâvi, Muhammed Ali b. Ali, **Kitabu Keşşefi İstilahati'l - Fünûn,** Dâr Kahraman, İstanbul, 1984.

Tunç, Cihad, "İslâm Dininde Kalb ve Aklın Önemi", **Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı VII, Kayseri, 1990.

Yavuz, Y. Şevki, **Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu,** Bursa, 1983.

Zemahşerî, Ebu'l - Kasım Muhammed b. Ömer, **Esasu'l - Belâga,** Daru't - Tenviri'l - Arabî, Beyrut, 1984 dördüncü baskı.

Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdillah, **el - Bahru'l - Muhit fi Usûli'l - Fıkh,** Vezaretü'l - Evkaf, Küveyt, 1992.

Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh, **el - Burhan fi Ulûmi - l - Kur'ân,** thk. Muhammed Abu'l - Fadl İbrahim, Dari'l - Marife, Beyrut, 1972, ikinci baskı.